

Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı *The Contribution of the Ottoman Artisan and Avarız Funds to Daily Life*

Dr. Çiğdem GÜRSOY
(ORCID: 0000-0001-9292-1963)
İstinye Üniversitesi - İstanbul

Öz: İslâmiyetin ilk yıllarından itibaren kurulmaya başlayan vakıflar Osmanlıya gelene kadar günlük hayatın sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarında önemli roller üstlenmişlerdir. Osmanlı dönemi ise vakıf hizmetlerin zirve yaptığı, değişim ve dönüşüm geçirdiği yıllardır. En önemli dönüşümlerden biri 15. yüzyılın ilk çeyreğinde icat edilen para vakıflarıdır. Mal olarak paranın vakfedildiği para vakıfları, 16. yüzyılın başlarından itibaren yardımlaşma sandıklarında kümelenmeye başlamıştır. Avarız, esnaf ve yeniçeri orta sandıkları, sermayelerini/vakıf mallarını çeşitli işletme usulleri ile nemalandırarak kazançlarını vakfiye şartlarına uygun kullanmışlardır. Bu kapsamda ihtiyaç sahibi her kesimden kişiye yardım edilmiş, istihdama katkı sağlanmış, kredi ihtiyaçları giderilmiştir. Kentlerden en küçük yerleşim yerine kadar her alanda aktif rol alan vakıf sandıklarının toplumsal hizmetlerin sürdürülebilirliğine katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Hizmetlerin yıllar içindeki seyrinin izlenebilmesi için dönem kısıtlaması yapılmadan 1491-1911 arasında esnaf ve avarız sandıklarına kaynak aktaran vakıflar incelenmiştir. Vakıf sandık işletmelerinin bir nevi günümüzün fon yönetimleri gibi hizmet verdiği, dönemin iktisadi şartlarını yakından izleyerek buna göre pozisyon aldığı anlaşılmıştır. Ayrıca paranın yanı sıra tahvilin; vakıf malı olarak vakfedilebildiği, işletme usulü olarak kullanıldığı ve rehin olarak verildiği tespit edilmiştir. Bu sayede mütevelliler nakit yönetimlerinde vakıf paraların yanı sıra tahvil, senet gibi araçları da kullanma fırsatı bulmuşlardır. Elde edilen gelirlerin sandıkların amaçları doğrultusunda nasıl yeniden dağıtılacağı ve katkı sağlanan hayratların tüm detayları vakfiyelerde açıkça yazılmaktadır. Bu kapsamda çalışma, bir yandan vakıf işletmelerin incelenmesi ile ekonomik, diğer yandan sosyal hizmetlerin takibi ile kentleşmenin sosyo-kültürel gelişime katkıları üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Para Vakfı, Esnaf Sandığı, Avarız Sandığı, Günlük Hayat

Abstract: Founded since the early years of Islam, waqfs have played an important role in the social, cultural and economic fields of daily life until the Ottoman Empire. And Ottoman period was the years when, waqf services were peaked, changing and transforming. One of the most important transformation was the cash waqfs, invented in the first quarter of the 15th century. Founded to endow the money as a properties, cash waqfs began to accumulated in the waqfs funds from the beginning of to 16th century. Avarız, artisan and janissary squad funds increased their capitals by means of various operating procedures and made use of their earnings in accordance with the endowment terms. In this scope, any type of people in need were assisted, contributed to employment, and their loan needs were fixed. It is understood that waqfs funds, which play an active role in every area from the cities to the smallest settlement, contribute to the sustainability of the social services.

In order to keep track the course of the services over the years, waqfs that transfer fund to artisan and avarız funds between the years 1491 and 1911 have been examined without time period limitation. Accordingly, it has been understood that the waqf fund business served as some sort of the fund management of our present day and determined its position by keeping a close watch on the economic conditions of the era. Besides, it has been detected that bonds could also be endowed as waqf property along with cash money, used as an operating procedure and pledged too. Thus, the trustees had the opportunity to make use of such instruments like bonds and bills apart from waqf money in cash management. The details of the redistribution of the incomes in line with the purposes of the

funds and all details of the charities that are contributed are clearly stated in the endowments. In this respect, this study is based on the contributions made to the socio-cultural progress by economy through a close examination of the waqf business on the one hand and by urbanization through an analysis of social services on the other.

Keywords: *Ottoman, Cash Waqfs, Avarız Fund, Artisan Fund, Urbanization*

Giriş

İslâmiyetin hakim olduğu topraklarda 7. yüzyılda kurulmaya başlayan ilk vakıflar daha ziyade dini amaçlı faaliyet göstermişler, zaman içinde barınma, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin karşılanmasında rol almışlardır. Giderek artan şekilde çeşitlenen vakıf hizmetleri sayesinde neredeyse tüm sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hizmetler vakıflar tarafından karşılanmaya başlamıştır. Hizmet çeşitliliğinin yanı sıra hukuksal olarak da sürekli gelişen vakıflar çeşitli sınıflamalara tabi tutulmuştur. Bunların içinden en bilineni ilk yıllardan itibaren kavramsallaştırılan menkul ve gayrimenkul vakıflarıdır. Vakfedilen malın cinsine göre yapılan ayırmda; menkul vakıf taşınabilir malların, gayrimenkul vakıf ise toprağa bağlı taşınamaz malların vakfedildiği vakıf sınıflamasını göstermektedir.¹ Araştırmaya konu olan para vakıfları ise nakit para diğer bir deyişle taşınabilir mal vakfedildiği için menkul vakıf statüsündedir. Dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, menkul vakıf statüsüne alınan para vakfının 7. yüzyıldan çok daha sonra 15. yüzyılın başlarında ortaya çıkmasıdır.

15. yüzyıla kadar gayrimenkul vakfedilmesi ile sürdürülen vakıf sistemi yüzyılın ilk yarısında kapsamlı bir değişime girmiştir. Osmanlı'da para vakıflarının icadı ile başlayan bu süreçte küresel ölçekteki ekonomik paradigmlar da değişmeye başlamıştır. Yüzyılın ortalarından itibaren eskiye nazaran daha kolay erişilebilir duruma gelen para, sadece üst gelir grubundaki kişilerde değil, alt gelir gruplarında da küçük birikimler oluşmasına imkan sağlamıştır. Biriken nakitlerin dolaşıma sokulması, vakıfların geçirdiği radikal değişimle eş zamanlı olmuş ve neticede vakıf sistemi içinden para vakıfları icat olunmuştur. Bu kapsamda gayrimenkul vakfedecek kadar geliri olmayanların elde ettikleri küçük birikimler, kurulan para vakıfları sayesinde hayır işlerine yönlendirilmiştir. Ayrıca para vakıflarının işletmeleri sırasında ortaya çıkan bir diğer katkı da nakit sıkıntısı olanlara kredi imkanı sunulmasıdır. Gayrimenkul vakıflarına nazaran oldukça küçük birikimler ile kurulabilen para vakıfları, özellikle 16. yüzyıldan itibaren vakıf sayısında önemli artışlara sebep olmuştur.

Vakıf sayısındaki artışla eş zamanlı olarak farklı uygulama alanlarına yönelen para vakıfları vakıf yardımlaşma sandıkları olarak adlandırılan esnaf, avarız ve yeniçeri orta sandıklarında kümelenmeye başlamışlardır. İstisnalar haricinde esnaf birliklerinin, yeniçeri ortalarının ve mahallelerin birer sandığı olduğu bilgisinden yola çıkılarak; sandıklara kaynak aktaran vakıfların incelenmesi ile Osmanlı'nın yürüttüğü sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel politikaları yardımlaşma sandıkları üzerinden örneklemek mümkündür.² Vakfedilen paraların işletilmesi ile elde edilen gelirlerin yeniden dağıtımı, sandık mensuplarının gerekli temel ihtiyaçlarına öncelik verilerek düzenlenmiştir. İlâveten günlük hayatta sıklıkla kullanılan çeşme, okul, mescit, dükkân ve diğer mimari yapıların inşası, tamir ve bakımı ile hizmetlerinin devamlılığı sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı sosyal siyaset politikaları

¹ Ali Himmet Berki, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1966, s. 36 ve 54.

² Mahalle avarız sandığı muhasebelerinin yer aldığı defterde bazı mahallelerde sandık olmadığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde esnaf birliklerine bağlı bazı yamak esnafın da sandığı olmadığı için bağlı olduğu esnaf yardımlaşma sandığından faydalanmışlardır. Vakıf sandıklarının haricinde 19. yüzyıldan itibaren Memleket Sandıkları, Eytam Sandıkları gibi vakıf olmayan yardımlaşma sandıkları da kurulmuştur.

çerçevesinde sandıkların, gelirin yeniden dağıtılması için fırsat yaratıcı araçlar olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Ayrıca 15. yüzyıldaki söz konusu ekonomik paradigma değişimi, devletin en önemli gelir kaynağı vergi sisteminde de değişiklik yaratarak aynı vergiden nakti vergiye geçilmesini tetikleyen önemli etkenlerden biridir. Mahalle sandıklarının bir diğer adının “Avarız sandıkları” olması konunun sandıklarla yakın ilişkisini göstermektedir.³ Esnaf sandıklarının da ekonomik, sosyal ve kültürel işlevlerinin yanısıra vergi ödeme gibi malî yükümlülüklerde önemli rol oynadığı muhasebelerden ve vakfiyelerden örneklenmiştir.⁴ Vergilerin neredeyse tamamının vakıf gelirleri tarafından ödendiği bilgisinden hareketle politika yapıcıların nakit paraları, para vakıfları ve vakıf sandıklara yönlendirmeleri sayesinde birden fazla amaca hizmet edilmiştir.⁵

Söz konusu amaçlardan bir diğeri vakıflar tarafından sağlanan sosyal hizmetlerin ve imar olunan hayratların sürdürülebilirliğidir. Bu sayede sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel politikalar somutlaştırılarak günlük hayat dolayısıyla kent hayatı da canlı tutulmuştur. Canlılığın belirli bölgeler ve kentlerin tekelinde toplanmadığı imparatorluğun geneline yayıldığı vakfiye kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁶ Verilen krediler, istihdamın sağlanması, eğitim, sağlık, barınma, bayındırlık gibi temel hizmetlerin yürütülmesi, esnafın iş sürekliliği, ticari organizasyonların-çarşı-pazarın sirkülasyonu ve vakıf gelirleri ile yapılan diğer tüm hizmetlerin günlük hayata katkıları makale içinde farklı belgelerle örneklenmiştir.

Konunun literatür içindeki yerine bakıldığında; para vakıfları çalışmalarında son zamanlarda artış gözlenirse de vakıf sandıklar hakkında yapılan az sayıdaki araştırmada avarız sandıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Çiftçi'nin 18.yüzyılın ikinci yarısında Bursa avarız vakıfları üzerine yaptığı çalışmada 20 mahallenin avarız vakfı muhasebesi incelenmiştir.⁷ Kırım Hanlığı avarız ve para vakıfları üzerine 54 sicil taranarak yapılan bir diğer çalışmada örnekler 17. ve 18. yüzyıllardan seçilmiştir. Para vakıfları ve sandıkların aynı yöntemlerle işletildiği vurgulanarak gelir-gider takipleri ile yapılan sosyal hizmetler detaylandırılmıştır.⁸

³ Berki, a.g.e., s. 7. Avarız: fevkalade hallerde alınan vergi ve bütçe terimidir.

⁴ 1793: 8/95/29 numaralı vakıfta Hanife Hanım 100 kuruş vakfederek yıllık geliri 10 kuruşun tamamının Avrad Pazarı yakınlarındaki Hobyar Mahallesi avarız vergisi için kullanılmasını şart koşmuştur. 1877'de sahaf esnaf sandığından harbiye için iane (savaş vergisi) 4500 kuruş, donanma için 224 kuruş ayrılmıştır. BOA, Ev. Defter nr. 22632.

⁵ Mehtap Özdeğer, “XVI. Yüzyılda Pınarhisar Kazası ve Vakıfları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 208., İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2014, s. 39.

⁶ Vakfiyelere verilen referans numarası; tarih, mahkeme, defter ve sayfa numarası olarak detaylandırılmıştır. 1825:26/107/54b. numaralı vakfiyede “1825” vakfiyenin onay yılı, “26” Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nin İMŞSA. sırasını, “107” incelen defterin Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'ndeki sicil numarasını, “54b” ise vakfiyenin bulunduğu defterdeki varak ve sıra numarasını göstermektedir. “8” ise Davutpaşa Mahkemesi'nin sicillerdeki sırası numarasıdır. Vakıfların İmparatorluk genelindeki katkılarından bazı örnekler; 1825: 26/107/49. Gümüşhane Midi Köyü, 1873: 8/145/15. Eğin kazası Ençeti köyü, 1735: 26/101/47. Zıftovi Licana köyü, 1884: 8/145/37b. Edirne Meydan Mahallesi, 1806: 8/95/66. Bursa Germecik Kırkağaç Köyü, 1676: 26/9/12. Avlonya Kazası, 1756: 26/102/193. Kayseri Efkâr Köyü, vd. Gümüşhane Midi köyünde kurulan esnaf sandığına vakfedilmiş 4000 kuruşun sadece Nuhasi (bakırcı) esnafına kredi olarak verilmesi istenmiştir. Vakfın geliri ile vakfın aynı köyde önceden inşa ettirdiği caminin gerekli masrafları karşılanmıştır. Ayrıca caminin yanındaki mektebin muallim ücreti ile diğer görevli ücretlerine, caminin mum - gaz yağı alımına ve esnafın taamiyesine yapılan katkılar ayrıntılı kaydedilmiştir. 1825: 26/107/49.

⁷ Cafer Çiftçi, “Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)” *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 29, Yıl 8, 2006, ss. 51-69.

⁸ Nuri Kavak, “Kırım Hanlığı Şer'iyye Siciller'inde Yer Alan Avarız ve Para Vakıfları Üzerine”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10(1), 2009, ss. 273-287.

Ankara Hatuni Mahallesi avarızını konu alan çalışmada ise 18. yüzyıl sonlarında 17 yıllık zaman diliminde avarız muhasebelerinin işleyiş detayları incelenmiştir.⁹

Çalışmaların kent tarihi boyutunda ise vakfiyeler baz alınarak yapılan iki araştırma göze çarpmaktadır. İkinci ve Atmaca'nın çalışmasında dört büyük vakıf üzerinden insan-kent-medeniyet ilişkisi kurularak vakfiyelerin günlük hayatı yansıtmadaki önemi vurgulanmıştır.¹⁰ Çöteli ise Kayseri ticaret yapılarına dair vakfiyelerde yer alan bilgileri, tarihi haritalarla karşılaştırıp günümüz haritasına işleyerek bulguları mekana indirgemıştır.¹¹ Her iki çalışmada da gayrimenkul vakıflar kullanılmış menkul vakıflardan bahsedilmemiştir. Bu boşluğun görülmesi üzerine tarafımızdan yapılan bir başka çalışmada para vakıfları vakfiyeleri kullanılarak Elvanzade Mescidi, Çakır Ağa Camisi, Altay Camisi gibi toplamda dokuz hayratin vakıflar sayesinde nasıl sürdürülebilir kılındığı örneklenmiştir. Zaman içinde aynı hayrata birden fazla para vakfının katkı sağladığı tespit edilerek yıllar içerisinde geçirdikleri değişimler takip edilmiştir.¹²

Anlaşıldığı üzere vakıf sandıklar-günlük hayat-kentleşme ilişkisi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan aynı çatı altında incelenmemiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmada ekonomik yaşantının yanı sıra belgelerde adı geçen mimari eserlerin de tespiti yapılmıştır. İlaveten söz konusu eserlerin sürdürülebilir kılınmasında vakıf sandıkların rolüne değinilmiştir. Birincil kaynak olarak Davutpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemelerinde onaylanarak yardımlaşma sandıklarına kaynak aktarmış para vakıflarının tamamı değerlendirilmiştir. Her iki mahkemede 1491-1911 yılları arasında yaklaşık 400 yılda kurulmuş toplam 312 para vakfından 149 avarız sandığı ve 31 esnaf sandığına vakfedilmiş 180 vakıf tespit edilerek ele alınmıştır. Ayrıca BOA'da tespit edilen bir avarız sandığı muhasebe defteri ile ikisi çarşı sandığı olmak üzere dört esnaf sandığı muhasebesi incelenmiştir.

1. Para Vakfı İşletmeleri

Her vakfın kuruluş senedi olarak düzenlenen gelir, gider ve hayır hizmetlerinin detaylandırıldığı bir vakfiyesi bulunmaktadır. Vakfiyeler; vakfın amacı, tarihi, nerede, kim tarafından kurulduğu, hangi sandığa vakfedildiği ve işletmesi ile ilgili tüm bilgileri barındırmaktadır. Tarih kısıtlamadan yapılan vakfiye okumalarında sandıklarda birden fazla vakfın varlığı ve vakıf kurucularının genellikle sandık mensubu kişiler olduğu örneklenmiştir. Bununla birlikte sandık mensubu olmayan hayırsever kişiler de sandıkların faaliyetlerine katkı sağlamak amacı ile vakıf kurmuşlardır. Ayrıca, doğrudan sandıklara vakfedilmeyen, diğer amaçlarının yanı sıra sandıkların bazı ihtiyaçlarını da karşılayan vakıflar tespit edilmiştir.¹³ Tersine bir uygulamada ise vakfiyenin şartları doğrultusunda mahalle avarızına vakfedilmiş vakfın elde ettiği gelirin bir bölümü ile bir diğer mahallenin ihtiyacı karşılanmıştır. İhtiyacın şiddetine göre, aynı sandıkta aynı amaç için kurulan vakıflar birbirlerinin eksik yönlerini

⁹ Rifat Özdemir, "Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)" *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul, 1990, ss. 733- 750.

¹⁰ Semanur Çelikbağ İkinci & Aynur Atmaca Can, "Osmanlı Şehrinin Araştırılmasında Bir Kaynak: Vakfiyeler", *Kent Akademisi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 29/1, İlkbahar 2017, ss. 48-74.

¹¹ Methiye Gül Çöteli, "Vakfiyelere Göre Ticaret Yapılarına Dair Kentsel Bilginin Mekâna İndirgenmesi", *Belleten*, TTK, Cilt: LXXXII, S. 293., Ankara, 2018, ss.185-210.

¹² "Vakfiyelerin Dilinden İstanbul'un Bazı Cami Ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular." *Bilig Dergisi* yayın sırasında.

¹³ 1621: 26/11/ 31. numaralı vakıfta; Kasap İlyas Mahallesi'nde oturan vâkıf eğitim ve dini hizmetler amaçlı kurduğu vakfında Kasap İlyas, Gureba Hüseyin Ağa, Murad Paşa ve Beyazıt Camilerinin görevli ücretlerini karşılamış, Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi'nde darülkurra inşa ettirmiştir. 1649: 26/22/9. numaralı bir başka örnekte ise sandığa vakfedilmemiş şahıs vakfından Molla Hüseyin Camisi ve Alaaddin Mescidi'ne katkı sağlanırken aynı zamanda Sufiler Mahallesi avarızına da senede 500 akçe pay ayrılmıştır. Görüldüğü üzere dolaylı yoldan kentleşmeye de yardımcı olunarak eserlerin sürdürülebilir kılınması sağlanmıştır.

tamamlamışlardır. Ayrıca esnaf ve avarız sandıklarının arasında keskin ayrımın söz konusu olmadığı, işleyişin sosyo-ekonomik koşullara göre değişim gösterdiği, gereğinde esnaf sandığından mahalle ihtiyacına katkı sağlandığı anlaşılmıştır.¹⁴

Para vakıfları işletmesi; vakfedilen meblağın nakit ihtiyacı olanlara borç olarak verilmesi ve elde edilen gelirle vakıf şartlarının yerine getirilmesi olarak özetlenebilir. Sistem, gerekli harcamaların vakfın ana parasına dokunmadan, nema gelirleriyle yapılması üzerine kuruludur. Bu kapsamda, sandıklara vakfedilen her vakfın hesabı ayrı tutulmuş, vakfiyede belirtilenler doğrultusunda işletilmiş, gelirleri gerekli yerlere harcanmıştır. Nema getirisi/kazanç elde edebilmek için bilinen muâmele-i şer'iyeye ve bey' bi'l-istiğlâl usullerine ilaveten 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tahvil alımının da işletim usulü olarak kabul görmeye başladığı tespit edilmiştir. Nema oranları ise devletin belirlediği sınırlar içinde %10-15 arasındadır. Kredinin sadece sandığın kendi mensuplarına verilmesinin istendiği bazı özel durumlarda ise %2.5 gibi daha düşük oranlar söz konusudur.¹⁵

Aynı sandığa vakfedilen vakıfların tamamı tek mütevellî tarafından yönetilmiştir.¹⁶ Mütevellîler çoğunlukla esnaf sandıklarında kethüdalar ya da deneyimli ustalar, mahalle avarız sandıklarında ise mahalle kurucu camisinin imamlarıdır. Mütevellî hizmeti, genellikle diğer görevlilerin ücretlerinden fazla olmayan, düşük ücret karşılığında yapılmakla birlikte "hasbî" gönüllü olarak da üstlenilmiştir.¹⁷ Mütevellînin vefatı veya diğer sebeplerden dolayı görev değişimlerinde her mütevellî kendi döneminden sorumlu tutulmuştur. Bu gibi geriye dönük işlemlerde hesaplar eski mütevellîye başvurularak kapatılmıştır. Vefat halinde ise mirascılar devreye alınarak merhum mütevellîde bulunan borç senetleri ve nakit paraların yeni mütevellîye şahitler huzurunda teslim edilmesi şartı kural olarak benimsenmiştir.¹⁸

Vakıfların sadece kendi mensuplarına borç vermeleri gibi özel bir istekleri yoksa, sandıklardan gerekli rehin ve kefil şartları sağlandığı takdirde isteyen herkes borç almıştır. Verilen borçlara karşılık alınan rehin mallar veya kefillerin varlığı, geri ödemelerde olası yaşanabilecek sıkıntıları gidermek ve dolayısıyla vakfın devamlılığını sağlayabilmek amaçlıdır. Bu kapsamda, genellikle çevresinde güvenilir olarak bilinen kişiler, esnaf, tüccar, mahalle camisinin imamları kefil olarak kabul edilmiştir. Vakıf kurma konusunda olduğu gibi kefalet konusunda da Gayrimüslim ayrımı gözetilmemiş, kefaletleri geçerli olmuştur.¹⁹ Vakıf

¹⁴ BOA, Ev. Defter nr. 22207, s. 18. Esnaf kendi sandığı dışında avarız sandıklarında da kredi almıştır. Unkapanı yakınlarındaki Paşazade Mahallesi avarız sandığından, kapan tüccarlarından Hasan Efendi, Yedibelazâde Ahmed Efendi ve kapan değirmencisi Mehmed Emin Efendi'nin borç aldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Sarı Demir Mahallesi borçlularının tamamı birbirlerine kefil olan esnaftır. Esnafın birbirine kefil olması, devletin de sürekli teşvik etmesiyle sık karşılaşılan bir durumdur. Sarı Demir Mahallesi, Eminönü yakınlarında Kantarcılar Caddesi'nden Haliç kıyısına kadar olan bölgede yer almaktadır.

¹⁵ Çiğdem Gürsoy, "Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi Ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 226.

¹⁶ BOA, Ev. Defter nr. 22207, s. 6. Hacı Hasan Mahallesi'nde bulunan 13 para vakfından 11'i avarız vakfına ikisi şahıs vakfına ait olmasına rağmen vakıfların tamamının mütevellîsi Şükrü Ağa'dır. Belgede mütevellî Şükrü Ağa'nın birer yıllığına 300 ve 2000 kuruş olmak üzere iki kez borç aldığı da kayıtlıdır. Bir başka örnekte; Bezirgan Hacı Hüseyin Mahallesi avârızına vakfedilen 1860 : 8/129/51., 1860 : 8/129/51b., 1860 : 8/129/52., 1860 : 8/129/53. ve 1861 : 8/129/58. numaralı vakıfların mütevellîleri Hacı Mehmed Reşit Ağa'dır. Ayrıca muhasebe defterlerinde de sandığa bağlı vakıfların mütevellîleri açıkça kayıtlıdır. Debbâğ esnaf sandığının mütevellîsi Hacı Ahmet Ağa sandığa bağlı 27 debbâğın vakfını yönetmektedir. BOA, Ev., Defter No: 12167.; Saraçhane Çarşısı Esnaf Sandığı'nda da 10 vakfın mütevellîsi Seyit Hacı Ali'dir. BOA, Ev. Defter nr. 24185.

¹⁷ 1830: 8/95/88.; 1743: 26/102/194b. numaralı vakıflarda mütevellîlik görevi gönüllü yapılmıştır.

¹⁸ Gürsoy, 2015, s. 44, 50, 192, 246.

¹⁹ BOA, Ev. Defter nr. 22207, s. 44.

giderleri, nema gelirlerini geçmeyecek şekilde ayarlanmıştır.²⁰ Neticede, tüm işleyiş muhasebeleştirilerek iki aşamalı kontrol edilmiştir. İlk aşamada sandıklara üye esnaf ve mahalle halkı tarafından gönüllü olarak yerine getirilen nezaret görevi, ikinci aşamada resmi görevlilerce belirli dönemlerde ücret karşılığı yapılmıştır. Kontrolün kimler tarafından nasıl gerçekleştirileceği vakfiyelerde belirtilmiştir.²¹

İşleyiş detayları günümüz finans kavramları ile karşılaştırıldığında; tarihi süreç boyunca ekonomik değişim ve dönüşümün dinamizmini koruyarak günümüze kadar geldiği tespit edilmekle birlikte özünden pek bir şey kaybetmediği anlaşılmıştır. Vâkıfların vakfiyelerini hazırlarken dönemin ekonomik olaylarını yakından takip ederek aldıkları kararlar finansal yönetim stratejisi ile mütevellinin vakıf paraları değerlendirirken tahvil, senet gibi enstrümanlar kullanmasını ise nakit yönetimi ile ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca sandıklarda kümelenen para vakıfları fon yönetimi, kredi aşamasında alınan rehin mal ve kefiller risk yönetimi kapsamında ele alınabilir. Dahası sıklıkla kullanılan işletme yöntemlerinden biri olan bey' bi'l-istiğlâl'in "Sat ve Geri Kirala (Sell and Lease Back)" yöntemi ile ortak noktaları bulunmaktadır.²²

1.1. Esnaf Sandıkları

Vakıf yardımlaşma sandıkları olarak kurulan esnaf sandıklarının çıkış noktasını esnafın beslediği ana kaynak olan ahî teşkilatına dayandırmak mümkündür. Selçukluların sosyo-ekonomik hayatında önemli role sahip olan ahî birlikleri, Osmanlı Devleti kurulmadan önce esnaf birliklerine, ilerleyen süreçte esnaf teşkilatına dönüşmüştür.²³ Ahî-esnaf birliklerinin kendi aralarında yardımlaşma amaçlı kümelenerek meslek birlikleri oluşturmaları, zaman içinde aralarındaki ilişkinin ortak amaçlar doğrultusunda boyut değiştirerek sandık çatısı altında birleşmeye başlaması olası görünmektedir. Konu hakkında esnaf nizamnamelerinde yazan öğretiler ve kendilerine has ritüellerin uygulamalarını içeren vakfiye örnekleri (1.1.1. Esnaf Sandıklarının İşleyişi başlığında detaylandırılmıştır) öngörüğü destekler niteliktedir. Bu kapsamda, tam olarak bir tarih tespit edilemese de birliklerin 13. yüzyılda kurulmasından sonra yardımlaşmaların düzenli yapılmaya başladığı düşünülmektedir. Vakıf sandık oluşumu ise gelişen ekonomik paradigma doğrultusunda para vakıflarının icadı ile eş zamanlı olarak 15. yüzyıldan sonra başlamış olmalıdır.

Osmanlı'nın iase, vergi ve iskân politikalarının bir parçası olarak esnaf toplulukları sanatlarını icra etmeleri için belirli bölgelere yönlendirilmişlerdir. Esnafın buldukları yerlerde değişen sosyo-ekonomik düzende konumlarını belirlemek, haklarını korumak, yapılacak işleri düzene sokmak ve gerektiği zaman resmi muhatap bulabilmek amacı ile birlik

²⁰ 1766: 8/95/3 numaralı vakıfta 1500 kuruş vakfedilmiş %10 nemâ oranı ile yıllık 150 kuruş gelir öngörülmüştür. Vakıf harcamaları ise günlük 8 akçe imamet, 6 akçe müezzin, 4 akçe kayyum, 2 akçe ab-ı geş, 3 akçe na'thovan, 6 akçe temcidhovan, 4 akçe tevliyet, 3 akçe kâtib ve cabi, 12 ve 8 kıyye zeytinyağı, 2 aded mum alımı, yıllık 360 akçe muhasebe harcı olmak üzere yıllık 120 kuruştur. Gelirden arta kalan 30 guruşla da mum ve zeytinyağı alımı, gerekli tamiratlara sarfedilmesi ve kalan meblağın da ana paraya eklenmesi istenmiştir.

²¹ "...tevliyet-i mezkûr vazîfesi mersûmesiyle câmi'î mezkûrda her kim imâm olur ise ona meşrût ola ve vakf-ı mezbûra kemhacı esnafı hasbî nâzır olub beher sene vakf-ı mezbûrun muhasebesi faziletli İstanbul kadısı efendiler hazretleri huzurlarında rü'yet olunub galle-i mezkûrdan yevmî 80 akçe harc-ı muhasebe verile..." (1815 : 8/95/71) . Bir diğer örnekte; "... ben hayatta oldukça vakf-ı mezkûruma nâzır olub vazife-i mersûmeye mutasarrıf olam irtihâl-i dâr-ı bekâya eylediğimde salîf-üz zikr yirmi iki nefer kayıkçı esnafının ma'rifetleriyle içlerinden biri nâzır olub vazife-i mezbûreye mutasarrıf ola..." 1798: 8/95/41b.

²² Çiğdem Gürsoy, "The Financial Analysis of the Ottoman Cash Waqfs", *Global Approaches in Financial Economics, Banking, and Finance*, edited by Hasan Dinçer, Ümit Hacıoğlu and Serhat Yüksel, Springer, 2018, s. 389.

²³ Abdülbâki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İstanbul Üniverstesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XI., S. 1-4, İstanbul, Ekim 1949-Temmuz 1950.

şeklinde örgütlendiği bilinmektedir.²⁴ Örgütlü esnaf birlikleri kendi içlerinde yardımlaşma sandıkları kurmuşlar, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerleşim yerlerinde ise aynı sanati icra eden esnafın farklı yerlerde kümelenmesi ile birden fazla sandığa sahip olmuşlardır.

Ayrıca çeşitli esnaf birliklerinin buldukları çarşılarda, tüm esnafın birleşmesiyle Kapalı Çarşı/Büyük Çarşı Sandığı, Uzun Çarşı Sandığı, Saraçhane Sandığı vb. yardımlaşma sandıklarının varlığı tespit edilmiştir. Çarşı esnafı çoğunlukla kendilerine yakın esnaf grupları ve alt birlikleri ile birlikte aynı mekanda toplanmışlardır. Örneğin; Saraçhane Çarşısı esnaf sandığında bulunan 10 vakfın her biri farklı esnaf koluna aittir. Sandık vakıfları çarşının ve saraç esnaf birliğinin değişik ihtiyaçlarına yönelik; musluk ve tulumba tamiri, okul, cami ve lonca giderleri, mevlut okutulması, cenaze masrafları gibi çeşitli gereksinimler için vakfedilmiştir.²⁵ Kentlerde günlük hayatın ihtiyaçları mal ve hizmet üreten esnaf sayesinde karşılanmıştır. Ticaretin çeşitlenerek yoğunlaştığı mekanlar aynı zamanda birliklerin kümelendikleri çarşılar, iskeleler ve kapanların inşa edildiği alanlar olması doğaldır.²⁶ Zaman içerisinde var olan esnaf mevcudunun artması, yeni esnaf grupların eklenmesi ile ticaret merkezlerinin çoğalması günlük hayatın canlanması ve kentin gelişmesi demektir.

Bu kapsamda, çalışmanın ana kaynağı olan vakfiyeler hafıza mekanlarının belgeleri olarak değerlendirildiğinde, kurumsal yapıların inşası, var olan yapıların geçirmiş olduğu eklenti-tamir-bakımlar ve görevli ücretlerinin takibi mümkündür. Araştırma aralığının yaklaşık 400 yılı kapsaması günlük hayatın içinde sıklıkla kullanılan yapıların ve coğrafi mekanların dinamik analizini yapmaya fırsat vermiştir. Analizin temel kaynağı vakfiyelerde hizmetlerin sürdürülebilir kılınması için işleyişin nasıl olması gerektiği ayrıntılı kaydedilmiştir. Gelir ve giderler toplandığında çoğu zaman neredeyse birbirine eş olduğu görülmektedir. Gelirden artan küçük farklar ise öngörülemeyen ihtiyaçlar için emniyet olarak bırakılmış, kullanılmadığında bir sonraki seneye devredilmiştir. Vakıf işletmelere düşen ise vâkıfın şartları doğrultusunda vakfedilen menkulleri usulüne uygun işleterek gelir-gider dengesini korumaktır.

1.1.1. Esnaf Sandıklarının İşleyişi

Bu bölümde, esnaf sandıklarına vakfedilmiş Davutpaşa Mahkemesi'nde 17 ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde 14 olmak üzere toplamda 31 para vakfi ele alınmıştır. Muhasebe örneklerinde ise; helvacı esnafı sandığının (1838-1846) dokuz yıllık,²⁷ debbağ esnaf sandığının (1848-1849) bir yıllık,²⁸ saraç esnaf sandığının (1878-1880) üç²⁹ ve sahaf esnaf sandığının (1873-1881) dokuz yıllık³⁰ kayıtlarından elde edilen bilgiler kullanılmıştır.

Öncelikle, 1878-1880 arası Saraçhane esnaf sandığında bulunan 10 vakıf, 1838'de Selânik helvacı esnafı sandığına vakfedilmiş soğuk su vakfı,³¹ 1801-1815 arası kemhacı esnaf

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", *İstanbul Üniveristesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXXXI, S 1-4, İstanbul, 1985, s. 39.; Ahmet Kala, *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1.*, İstanbul Külliyyatı VII., İstanbul, İBŞB. İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998., s. 424.

²⁵ BOA, Ev. Defter nr. 24185.

²⁶ Çötel, 2018, s. 199-203.

²⁷ BOA, Ev. Defteri nr. 12167.

²⁸ BOA, Ev. Defter nr. 24185.

²⁹ BOA, Ev. Defter nr. 10730.

³⁰ BOA, Ev. Defter nr. 22632.

³¹ Helva yapımı için kullanılan şeker, un, yağ, odun gibi malzemelerin alınması ve esnafın diğer giderleri için başka vakıfların da bulunması gereği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda helvacı esnafı sandığında en az üç-dört vakıf daha olduğu düşünülmektedir. BOA, Ev. Defter nr. 10730

sandığına vakfedilmiş yedi vakıf³², 1796-1803 arasında Samatya İskelesi kayıkçı esnaf sandığına vakfedilmiş beş vakıf,³³ 1604-1657 yıllarında Çadırcılar Çarşısı esnaf sandığına vakfedilmiş üç vakıf,³⁴ ve 1747-1825 arası kağıtçı esnafı sandığına vakfedilmiş iki vakıf³⁵ sayesinde esnaf sandıklarında birden fazla vakıf olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında sandık gelir-gideri incelenmiştir.

Sandık gelirlerinin; her esnafın kendi iç nizamnamelerinin gereği olarak çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa geçiş ücretleri, alınan cezalar ile hayırsever kişilerin ve nispeten hali vakti yerinde olan esnaf yöneticilerinin kurdukları vakıflar tarafından karşılandığı anlaşılmıştır. Ayrıca, sandık işletmesinden gelen gelirler ve vakıf dükkânlardan alınan kiralardan, yapılan harcamalardan sonra kalan kısımlarının ana paraya ilave edildiği hem muhasebe dönemine devreden hem de muhasebe döneminden devredilen meblağlardan anlaşılmaktadır. Bu işlem vâkıflar tarafından özellikle belirtilerek; muhasebe dönemi sonunda sandıklarda biriken paraların, vakfiye şartları doğrultusunda ana paraya eklenerek aynı işletme usulleriyle değerlendirilmesi istenmiştir.³⁶ Biriken paraların zaman içinde artması ile vakıf adına gayrimenkul alımı da yapılmıştır.³⁷

Sanıklara vakfedilen vakıf gelirlerinin takibi ile sosyo-ekonomik hayata ışık tutmak mümkündür. İstanbul Sahaflar sokağında iki dükkân kirasından; 1873'te sahafların Bedesten'den çıkararak yandaki Sahaflar Sokağı'nda sanatlarını devam ettirdikleri belgelenmiştir. Ustalık aylığından; esnafın gelenekleri doğrultusunda üyelerinden topladığı aidatlar görülebilmüş, işletim usullerinden ise dönemin nema oranları ve uygulamalarda şer'î esaslara uyulup uyulmadığı takip edilmiştir. Bu konuda saraç esnafının muhasebesinde; muâmele-i şer'îyye usulünün uygulanması sırasında şer'î olarak alım-satımı yapılan ve “*mebî mal*” olarak da bilinen saatin varlığı da tespit edilmiştir.³⁸

Sandık giderlerinin ise; fukaranın, dervişlerin, yolcuların yemek ve barınma ihtiyaçlarına, yoksul esnafın mesleğini sürdürebilmesi için hammadde yardımına, evlenenlere, yeni dükkân açanlara, emekliye ayrılanlara, yetimlere, sakatlara, yaşlılara, cenaze işlemlerine, saka ve su yolcu ücretlerine, mevlut ve hatim okumalarına, esnaf birliğinde görev alan mütevellî, nazır, kethüda, ustabaşı, kâtip ve duacı ücretlerine ayrıldığı anlaşılmıştır.³⁹ Belirli dönemlerde yapılan *Şed Kuşanma Töreni* olarak bilinen geleneksel törenlerde yapılan masraflar, esnafın lonca şeklinde örgütlenmeye başladıktan sonra loncanın dükkân kiralari, mühimmatına yapılan harcamalar ve görevlilerinin masrafları da giderler arasındadır.⁴⁰

Ayrıca devlete verilen muhasebe harcı ve kalemiye ücretleri ile “*iane*” olarak bilinen, savaş durumlarında istenen vergiler de sandık gideridir. Sahaf esnafı muhasebesinde; “*İane-i Harbiye için doksanüç senesi*” açıklamasıyla 4.500 kuruşun ve “*Çarşıdan vuku bulan donanma-yı Hümayûn masârifi ikiyüz yirmidört guruş*” açıklamasıyla da 224 kuruşun askeri giderlere verildiği görülmektedir. İki masraf kaleminin açıkca tarih belirterek harbiye ve donanma için savaş vergisi olarak istenmesi, sandıkların kuruluş amaçlarından biri olan vergiyi

³² İMŞSA., 8/95/50; İMŞSA., 8/ 95/ 50b; İMŞSA., 8/ 95/52; İMŞSA., 1808: 8/ 95/64; İMŞSA., 8/ 95/69; İMŞSA., 8/95/71; İMŞSA., 26/104/127.

³³ İMŞSA., 8/95/36; İMŞSA., 8/95/37; İMŞSA., 8/95/41b; İMŞSA., 8/95/50; İMŞSA., 8/95/58b

³⁴ İMŞSA., 26/16/4.; İMŞSA., 26/16/5.; İMŞSA., 26/16/6.

³⁵ İMŞSA., 26/107/71.; İMŞSA., 26/102/20.

³⁶ 1807: 8/95/64. ; 1831 : 8/95/90.; 1676: 26/9/12.; 1653: 26/11/22.

³⁷ 1812: 8/95/70b.; 1743: 26/102/194b.

³⁸ Gürsoy, 2015, s. 70.

³⁹ Çiğdem Gürsoy, “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, *Belleten*, Ankara, TTK, S. 290. Nisan 2017, Ankara, s.186.

⁴⁰ BOA. *Ev. Defter nr. 24185*, s. 4. ve 1747: 26/102/20. ; 1778: 26/79/35.

örneklemektedir. Yapılan masraflardan 4500 kuruşun 93 Harbi olarak bilinen 1877’de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı için devlet tarafından esnaftan alınan vergi olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca vergi tarihleriyle uyumlu olarak 8 Temmuz 1876’da İane-i Harbiye Komisyonu oluşturulduğu tespit edilmiştir.⁴¹

Aynı şekilde Saraç esnafının 1878-1880 arasındaki muhasebesinde sandığın sermayesinde yarıya varan azalmada, 1877 Osmanlı-Rus Harbi’nin etkisi hissedilmiştir. Dahası 1873’de Avrupa ile Amerika’da eş zamanlı olarak başlayıp yayılan ve 19.yüzyılın sonlarına kadar devam eden dünya ekonomik krizinin de genel olarak Osmanlı ekonomisini etkilediği bilinmektedir. Krizin esnaf sandıklarındaki yansıması 31 esnaf sandığı vakfından 26’sının 1750-1850 arasındaki dönemde kurulması ile kendini göstermiştir. Anlaşıldığı üzere esnafın ekonomik kriz yıllarındaki ihtiyaçları yardımlaşma sandıkları üzerinden karşılanmaya çalışılmıştır.

Belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta, sandıkların sadece kendi mensuplarının ihtiyaçları için kullanılmadığıdır. Yakın çevrelerindeki cami, mescit, tekke ve mekteplerin tamir, bakım, ısınma, aydınlanma gibi ihtiyaçları ile görevli ücretlerine de katkıda bulunan sandıklar günlük hayatın içindeki mekanları sürdürülebilir kılmışlardır. Saraç esnaf sandığında Kasımpaşa Dergahı’na, debbağ esnaf sandığında mahalledeki mektebe, sahaf esnaf sandığında ise Mevlana Kapı’da bulunan Evliya Camisi’ne yapılan yardımlar göze çarpmaktadır. İlaveten karşılıklı etkileşim sonucu esnaf birliklerinin konuşlandıkları bölgelerin yakın çevrelerinde yaşayanlar da esnaf sandıklarına katkı sağlamışlardır. 1834’de Zeliha Hatun’un debbağ esnaf sandığına kaynak aktardığı vakfında üç okula ve dört camiye yapılan katkılar kayıtlıdır. Sandığa vakfedilen 6.000 kuruş %15 nema oranıyla muameleye verilmiş ve yıllık 900 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu gelirden Yedikule civarındaki Beşir Ağa, Emin Ganem Çavuş ve Mustafa Ağa Mekteplerinin kömür ihtiyaçları karşılanmış, öğrencilerine yardım yapılmış ve hocaların ücretlerine katkı sağlanmıştır. Ayrıca Hacı Hamza Cami, Hacı İlyas Cami ve Hacı Evhaleddin Mahallesi Camilerinin görevli ücretleri de verilmiş arta kalan meblağın sandığın ana parasına ilave edilerek esnafın gerekli giderlerine harcanması şart koşulmuştur.⁴² Dahası Çadırcılar Çarşısı’nın konu olduğu 1604: 26/16/5, 1605: 26/16/4, numaralı vakfiyelerde çarşının yakında bulunan Dizdariye Mahallesi, Dizdariye Camisi ve Hasan Ağa Camileri ile ilişkiler, 1657: 26/16/6 numaralı bir başka vakıfta ise çarşı yakınında oturan Fatma Hatun’un çarşı çeşmesine katkı sağladığı mahalleli-esnaf ilişkilerinin griftliği hakkında fikir vermektedir.⁴³ Karşılıklı etkileşimin günlük hayatın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik gelişmesine olumlu yansıdığı şüphesizdir.

Söz konusu ilişkiler detaylandırıldığında esnafın, birliğinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurduğu vakıfların tamamını sandığa vakfetmediği, bazı vakıfların şahıs vakfi statüsünde kaldığı anlaşılmıştır. 1855’te saraç Hacı Mehmed Faik Efendi, Saraçhane Çarşısı içindeki saraç esnafı camisinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurduğu vakfını şahıs vakfi statüsünde düzenleyerek tevliyet görevini evlâtlarına bırakmıştır. Ancak uzak gelecekte bir

⁴¹ “İânelerin toplanması için komisyonlar oluşturulurdu. Kimlerden ne kadar yardım alınacağı belirlenerek tebliğatları yapılırdı. Esnaftan istenecek îâne için kethüdalari vasıtasıyla haber yollanır, memurların maaşlarından kesilir, teşvik için gazetelerde kimin ne kadar yardım yaptığı yayınlanırdı. İânelerin toplanmasında öngörülen meblağlara erişilemediği anlaşılmaktadır. Örneğin 1293 Rus Harbi için istenilen îâne 180.777.500 kuruş iken, toplanan 49.969.414 kuruş olmuştur.” Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996, s. 60-61. ve s. 100.

⁴² İMŞSA., 1834: 8/ 95/ 94.

⁴³ Çeşme vakıfları para vakıflarının içerisinde ayrıca incelenmesi gereken konulardan bir diğeridir. Bu konuda yapılan son çalışmalardan biri; Köksal Osman, “Mütevazi Mütevekkil Bir Anadolu Köylüsünün Cumhuriyet’le Yaştaş Nukud-Çeşme Vakfı ve Vakfiyesi”, *Journal of History Studies*, Volume 9 Issue 2, 2017, ss. 157-169.

başka deyişle soyu tükendiğinde vakfın saraç esnaf sandığına devredilmesini şart koşmuştur. Aynı belgede vâkıfın ikametgâhı Kırkçeşme yakınlarında İbrahim Ağa Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Bu mahalle Saraçhane ile Atlamataşı arasındaki sahayı kapsamaktadır. Osmanlı kentlerinde esnafın genellikle birliklerinin kümelendiği yerlerin yakınlarında ikamet ettikleri bir kez daha örneklenmiştir.⁴⁴

Çarşılarda bulunan yardımlaşma sandıklarında çarşı mensubu esnaf birliklerinin yanı sıra bunlara bağlı alt birlikler ile yamak esnafının katkıları görülmüştür. Saraçhane Çarşısı'nda sandıkçı Hacı İbrahim Ağa'nın vakfını Saraçhane esnaf sandığına vakfetmesi sandıkçı esnafının varlığını göstermektedir. Aynı şekilde, saraç nizamına bağlı alt birliklerden kırbacılar ve kırbacıların alt birliği olan muslukçuların varlığı, muslukçu kethüdası Salih kethüdanın çarşı sandığına vakfettiği vakıf kaydından anlaşılmıştır. Verilen örneklerden sandık vakıflarının birbirini tamamlayarak, esnafın mühimmatına yapılan harcamalar, musluk, tulumba tamiri, çarşıda bulunan mektep ve caminin bakım-tamir harcamaları ile görevli ücretleri gibi ihtiyaçları karşıladıkları anlaşılmaktadır.

Vakfedilen malların vakıf şartları ve nizamnameler doğrultusunda işletilmesi ve yeniden dağıtımı esnasında görev alan sandık çalışanları genellikle; müteveli, kâtip, kethüda, yiğitbaşı, bölükbaşı ve duacı olarak sıralanmaktadır.⁴⁵ Belgeden 1880'lerde kethüda ve yiğitbaşının aynı anda var olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç, iki görevlinin aynı anda görev almadığı ya da kethüdanın ortadan kalkıp yerine yiğitbaşılık görevinin geldiği yorumlarını geçersiz kılmıştır. Mesleklerin ve görevlerin çeşitliliği, esnafın kümelenedikleri çarşılar ve bu mekanların dikey-yatay gelişimleri günlük hayatın canlılığının yanı sıra kentlerin ticari potansiyelini de yansıtmaktadır.

Sandıklardan verilen borçların nema oranları yıllık %10-%15 bandında hareket etmiştir. Vakıf şartına bağlı olarak kendi mensuplarına düşük oranlı kredi veren esnaf birlikleri tespit edilmiştir. Helvacı esnaf sandığından verilen borçlarda nema oranı yıllık %2,5 olarak uygulanmıştır. Aynı şekilde 1801, 1808 ve 1815 tarihlerinde kemhacı esnaf sandığına vakfedilen üç vakıf ile çıkırıkçı esnaf sandığına vakfedilmiş meblağdan sadece kendi mensuplarına kredi verilmesi istenmiştir.⁴⁶ Boçlular hakkında özel bir şart bulunmadığı durumlarda sandık mensubu olmayan esnafa, mahalle ahalisine ve askerî zümreye mensup kişilere de kredi verilmiştir.

Vakfedilen paraların işletme usulleri olarak çoğunlukla muâmele-i şer'iyeye kullanıldığı, ikinci olarak bey' işlemlerinin geldiği ve son olarak da tahvil alımı yapıldığı tespit edilmiştir. Debbağ ve helvacı esnafında olduğu gibi sadece muâmele-i şer'iyenin uygulandığı vakıflar olmakla beraber, sahaf ve saraç esnaf sandığında olduğu gibi birden fazla gelir elde etme usulünün bir arada kullanıldığı vakıflar da bulunmaktadır. Sahaf esnaf sandığında, muâmele-i şer'iyenin yanı sıra verilen borca karşılık bey' bi'l-istiğlâl usulü de kullanılmıştır. Bey' bi'l-istiğlâl, vakfın vereceği borca karşılık borçlunun malını kiralama şartı ile bir süreliğine vakfa satması durumudur. Burada kiranın borca karşılık alınan meblağın neması kadar olduğu bilinmelidir. Söz konusu satışın bilinen kesin satış "*bey' bâ'*" dışında daha ziyade rehin hükmünde olduğu belirtilmektedir. Yapılan anlaşma gereği alınan borca karşılık malın geçici olarak vakfa satılması, borcun geri ödenmesiyle malın tekrar sahibinin üzerine geçmesi söz konusudur.

⁴⁴ İMŞSA., 1855: 8/ 129/ 38.

⁴⁵ BOA., *Ev. Defter nr. 24185*, s.1.

⁴⁶ BOA., *Ev. Defter nr. 10730*; 1773: 26/73/84.; 1804: 26/107/127., 1801: 8/ 95/50b; İMŞSA., 1808: 8/ 95/64; İMŞSA., 1815: 8/ 95/71., 1825: 26/107/49.

Sandıklarda işletme usulü olarak tahvil alımlarının devreye girmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamıştır. Muhasebesinde tahvil alındığı örneklenen sandıklarda önceki dönemden devreden paralar yukarıdaki usullerle çalıştırılmadan doğrudan tahvil alımına yönlendirilmiştir. Aynı muhasebe döneminde tek seferde yapılan tahvil alımları olduğu gibi zaman içinde birden fazla alıma da rastlanılmıştır. Genellikle 50 liralık kuponlar halinde alınan tahvillerin vade sonu değerleri itibarî lira olarak verilmiştir. Örneğin; sahaf esnafı sandığından 1873 – 1875 yılları arasında yapılan beş alımda tahvillere verilen miktar 79.834 kuruştur. Bu miktarla toplam 1.300 itibarî lira değerinde 50 liralık tahvillerden 26 adet alınmıştır. Sandıkta geçmiş dönemden kalan 700 itibarî liralık 14 tahvilin de eklenmesiyle toplam 2000 itibarî liraya karşılık 40 tahvil bulunmaktadır.⁴⁷

Tablo 1’de tahvillerin tarihleri ve ihraç fiyatları gösterilmiştir. Son sıralarda sekiz gün arayla yapılan iki alım dikkat çekmektedir. 50 liralık tahviller 4 Kasım 1875’de 2.965 kuruşa, 12 Kasım 1875’de ise 2.640 kuruşa alınmıştır. Tahvillerin vadesi belli olmadığı için iki alım arasındaki fiyat farkının vadeden mi yoksa fiyat indiriminden mi kaynaklandığına bakıldığında fiyatlardaki son iki düşüşün Ekim 1875’teki Ramazan Kararnamesi’nden hemen sonra olduğu tespit edilmiştir. Kararnameden sonra tahvil fiyatlarındaki hızlı düşüş yeni alımları destekler niteliktedir. Mütevellinin piyasayı yakından takip ettiği, tahvil fiyatlarındaki düşüşten hemen sonra ileri tarihte tahvillerin yükseleceğini öngörerek yeniden alım yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Sahaf Esnafının Aldığı Tahviller (1873-1875)

Tarih	İtibarî	
	lira	Kuruş
10 Ağustos 1873	350	24.106
16 Ekim 1873	400	25.912
20 Şubat 1874	200	11.011
4 Kasım 1875	50	2.965
12 Kasım 1875	300	15.840
Toplam	1.300	79.834

Kaynak : BOA, *Ev.Deftter* nr. 22632.

Müslümanların yanı sıra Osmanlı tebasına mensup zimmiler de vakıf kurabilmiştir. İstanbul kuyumcu esnafından beş zimmi ustanın birlikte kurdukları vakıf kuyumcu esnaf sandığına vakfedilmiştir. Vakfa Lokumcuoğlu Kevork gönüllü mütevelli olacak, vefatından sonra esnaf ustalarından biri yerine geçecektir. Vakfiyede ustaların gedik sahipliğinden bahsedilmektedir. Vakıf gelirinin 1/3’ü yaklaşık 205 kuruşu İstanbul’daki kuyumcu esnafından gedik sahibi iken sakat ve hasta olup çalışamayacak durumda olan Rum ve Ermeni ustalara verilmesi şart koşulmuştur. Geri kalan kısım ile akar alımı yapılacak ve muaccele geliri %15 hesabıyla işletilip vakfa zam yapılacaktır. Ayrıca vâkıflardan birisinin vefatı halinde kuyumcu ustalarının nizamı üzere; dükkânı ve içindeki aletleri kethüdanın ve ustaların nezaretinde birlikteki diğer ustalardan birine satılarak geliri esnaf sandığının mühimmatına harcanacaktır.⁴⁸

Gedik kavramı 1798’de Samatya Kayıkçı İskelesi esnafı ihtiyaçları için kurulmuş olan bir başka esnaf vakfında da geçmektedir. Vâkıf Hacı Ali Ağa dört vakıf kurmuş bunlardan birini

⁴⁷ Gürsoy, 2015, s. 229-230.

⁴⁸ 1743: 26/102/194b.

kemhacı esnafına diğer üçünü ise Samatya kayıkçıları iskelesi sandığına vakfetmiştir.⁴⁹ 1801: 8/95/50 nolu vakıf; eğitim, sosyal ve dinî amaçlara yönelik olarak kemhacı esnaf sandığına vakfedilse de ayrıca Samatya Kayıkçı esnafı ihtiyaçları, Faik Paşa Camisi ve mektebinin görevli ücretleri ile Samatya Kapısı dışındaki tulumbanın masraflarını da karşılayacaktır. Ayrıca, bu vakfın gelirlerinden Ali Ağa'nın Samatya kayıkçıları esnaf sandığına vakfettiği üç vakfın muhasebe harçları ve hizmetli ücretleri de karşılanmıştır. Hacı Ali Ağa'nın söz konusu üç vakfından 8/95/41b numaralı vakfını Faik Paşa Camisi görevli ücretleri ile diğer ihtiyaçlarının karşılanması ve çeşme tamirinde kullanılmak üzere vakfedilmiştir. 8/95/36. numaralı vakfiyede bakım ve onarım için pay ayrılan Samatya kapısı dışındaki çeşmeye ve Faik Paşa Camisi görevlilerine 8/95/37. numaralı vakfiyede de tekrar pay ayrıldığı görülmektedir. Dahası her iki vakıfta iskelenin bakım ve tamir masraflarına da yer verilmiştir.

Öncelikli olarak esnafın, dolaylı olarak da günlük hayatın sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yaşantısı hakkında ip uçları barındıran bir başka örnekte kemhacı esnaf sandığına vakfedilen 8/95/50b. numaralı vakıftır. Kemhacı İbrahim Ağa vakfiyesinde esnafın Şed Kuşanma Töreni'nde harcanmak üzere para vakfederek kemhacı esnafı dışından kimseye borç verilmemesini şart koşmuştur. Adet olduğu üzere, esnafın her sene yazın açık bir alanda eğlencelerini ve Şed Kuşanma Törenlerini yaptıkları ve bu törende gerekli olan yemek masraflarının vâkıf tarafından ödendiği örneklenmiştir. Öğleden önce helva ve şurup ikramıyla başlayan eğlence yemekten sonra tilavet ve dualarla devam etmiştir. Ayrıca, okunan duaların, tilavetin, hatimin ve yapılan diğer hizmetlerin karşılığında verilen ücretlerle yemek için alınan malzemelerin miktarları da verilmiştir.⁵⁰

Tablo 2: Davutpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemeleri esnaf sandığı para vakıfları

YIL	MAHALLE	ESNAF	MİMARİ ESERLER
1604	İstanbul	Çadırcı	Çadırcılar Çarşısı
1605	Dizdariye	Çadırcı	Çadırcılar Çarşısı, Hasan Ağa C. Dizdariye Mes.
1657	Ali Paşay-ı Atik	Çadırcı	Çadırcılar Çarşısı ma-i lezizi
1689	Mimar Sinan	Hallaç	Sultan Selim Camisi
1743	Belirsiz	Kuyumcu	Esnaf mühimmatı
1747	Molla Kestel	Kağıtçı	Beyazıt, Keçi Hatun, Mesih Paşa, Molla Kestel C.
1759	Parmak Kapı	Camcı	Şed Kuşanma Töreni
1766	Hacı Hamza	Debbağ	Hacı Hamza Cami
1773	Müftü Ali	Çıkrıkçı	Esnaf mühimmatı
1786	Hasır İskelesi	Hasır İskelesi	Hasır İskelesi kenefinin tamir ve termimi
1796	Hacı Hüseyin	Kayıkçı	Piyale Kayıkçı İskelesi tamiri, musluk

⁴⁹ 1796: 8/95/36, 1796: 8/95/37. ve 1798 : 8/95/41b. Belgeden anlaşıldığı üzere, 1798'de Samatya İskelesi'nde gedik hakkı olan 22 kayıkçı esnafı bulunmaktadır.

⁵⁰ Detaylarıyla yazılmış olan malzemeler kıyye ölçüsüyle 1 kıyye yaklaşık 1300 gr. hesabından; 10,5 kg. koyun eti, 6,5 kg. pirinç, 32,5 kg. bal, 10,5 kg. yağ, 20,8 kg. un, 100 aded ekmek ve pişirmek için 3 kuruşluk odun olarak sıralanmıştır. Davutpaşa Mahkemesi'nde aynı amaçlara yönelik 8/95/50., 1808: 8/95/64. ve 8/95/69. numaralı vakfiyelerde de söz konusu törenlere yapılan katkılar kayıtlıdır. Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde konu ile ilgili vakfiyeler; 1825: 26/107/49.; 1747: 26/102/20.; 1778: 26/79/35. 19. yüzyılın başlarında kemhacı esnafının gelenek ve göreneklerinin halen devam ettiği anlaşılmaktadır.

1796	Mirahor	Kayıkcı	Müstedam Çavuş Cami, Piyale Kayıkcı İskelesi
1778	Molla Gürani	Yorgancı	Şed Kuşanma Töreni
1798	Sancaktar Hayrettin	Kayıkcı	Hacı Faik Cami, çeşme
1801	Sancaktar Hayrettin	Kemhacı	Kayıkcı esnafı muhasebe ücreti, Faik Paşa Cami ve mektebi, tulumba
1801	Ali Fakih	Kemhacı	Şed Kuşanma Töreni
1802	Sancaktar Hayrettin	Kemhacı	Hacı Kadın Cami, Kayıkcı sandığı
1803	Arabacı Bayezid	Kayıkcı	Hacı Faik Cami, Samatya İskelesi, fukaraya taam ve cenaze masrafı
1804	Koca Mustafa Paşa	Kemhacı	Öksüzce Cami
1808	Çerağı Hasan	Kemhacı	Hacı Hamza Cami, Şed Kuşanma Töreni
1810	Canbaziye	Kemhacı	Şed Kuşanma Töreni
1815	Arabacı beyazıt	Kemhacı	İskender Çelebi Cami
1823	Sancaktar	Hallaç	Çakır Ağa Cami
1825	Zindan Kapısı	Kantarıcı	Zindan kapısı yanı Ahi Çelebi Cami,
1825	Hızır Bey	Yumurtacı	Odun kapısı dışında meydandaki cami
1825	Balaban Ağa	Bakırcı	Trabzon Midi Kazası Cami, mektep
1825	İbrahim Paşa	Kağıtçı	Daye Hatun Cami, Dolmabahçe'deki Süleymaniye Cami, Kağıtçı Esnafı Çarşısı
1831	Hancı Karagöz	Kirişçi	Şed Kuşanma Töreni
1832	Hacı Hamza	Debbağ	Hacı Hamza Cami
1834	Hancı Karagöz	Kirişçi	Esnaf fukarasına ve tören yemeğine
1834	Hacı İlyas	Debbağ	Mustafa Ağa, Emin Ganem Çavuş, Beşir Ağa Mektepleri, Hacı Hamza, Hacı İlyas, Fatih ve Kürkcübaşı Hacı Hüseyin Ağa Camileri

Kaynak: Davutpaşa ve Evkaf Muhasebeciği Mahkemesi para vakfı vakfiyeleri

Bold yazılmış olanlar Evkaf Muhasebeciği Mahkemesi kayıtlarından elde edilmiştir.

Tablo 2’de 1604-1825 yıllarında Davutpaşa ve Evkaf Muhasebeciliği Mahkemelerinde esnaf sandıklarına vakfedilen vakıfların katkı sağladığı sosyal hizmetler, mimari eserler ve esnafın bulunduğu mahalleler listelenmiştir. Kemhacı esnafının Aksaray ve Koca Mustafa Paşa taraflarında, balıkçı esnafının Yedikule’de, çadırcı esnafının Beyazıt-Gedikpaşa civarında, debbağ esnafının ise Yedikule dışında kümelenildiği görülmektedir. Hacı Hamza Cami yararına 1766’dan başlamak üzere 1808, 1832 ve 1834 yıllarında vakfedilen vakıflar esnaf sandıklarının hayratların sürdürülebilirliğine olan katkılarını örneklemektedir. Aynı şekilde, 1604-1657 arasında Çadırcılar Çarşısı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurulan üç para vakfı, 1796-1803 arasında ise dört vakfın kayıkcı iskelesi sandığına vakfedildiği tespit edilmiştir.

1.2. Mahalle Avarız Sandıkları

Avarız; “sonradan meydana gelen, aslî ve sabit olanın zıddı” manasına gelen vergi ve bütçe terimidir. İlk zamanlar avarız vergisi, fevkalâde/olağanüstü şartlarda toplanan vergilerden olmuş, sonrasında devamlı toplanır hale gelmiştir. Kayıtlarda “Avarız Akçesi Vakfı”, “Avarız Sandığı”, “Avarız Akçesi”, “Avarız Bedeli Akçesi” olarak geçmektedir.⁵¹

⁵¹ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *TDVİA.*, Cilt: IV., İstanbul, 1991, s. 108.

Avarız sandıklarının, vergilerin toplanması aşamasında, mahalle halkının yardımlaşması için Kanuni döneminin devamında 16. yüzyılın sonlarına doğru kurulmaya başladığı bilinmektedir. 17. yüzyıldan itibaren sayıları artan avarız sandıkları para vakıfları uygulama alanları içinde kaynak ve içerik bakımından önemli yer tutmaktadır. Genellikle her mahallenin bir avarız sandığı olduğu göz önüne alındığında sandıkların etki alanları daha iyi anlaşılmaktadır. Az sayıda da olsa avarız sandığı bulunmayan mahallelerin ihtiyaçları için gereken katkıların, çevre mahallelerin avarız sandıklarından ve şahısların kurdukları vakıflardan karşılandığı tespit edilmiştir.⁵²

Mahalle avarız sandıklarının sermayeleri, esnaf sandıkları gibi birden fazla vakfin mahallenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere sandıklara vakfedilmesiyle oluşmuştur. Söz konusu vakıflar doğrudan mahalle avarızına vakfedildiği gibi, şahıs vakfı statüsünde bulunan örnekler de tespit edilmiştir. Hacı Hasan Mahallesi avarız sandığında bulunan 11 vakıf ile aynı mahallede bulunan Hatice Hatun'un kurduğu şahıs vakfı statüsündeki iki para vakfı, mahallenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik düzenlenmiştir.⁵³ Buradan hareketle mahalle avarız sandıklarının kentleşme üzerindeki etkileri, mahalle halkının günlük hayatlarını kolaylaştıran ve sürdürülebilir hale getiren yardımlar olarak özetlenebilir. Dahası, sadece kişilere değil aynı zamanda mimari eserlere de katkı sağlandığı vurgulanmalıdır.

Çalışmada, avarız sandıkları ve muhasebelerinin incelenmesi ile para vakıflarının mahallelerin günlük yaşantısına yaptıkları katkılar örneklenmiştir. Araştırma için kullanılan defter Fatih ve Eminönü çevresindeki 51 mahallede bulunan avarız ve para vakıflarının 1872-1873 arasındaki muhasebe hesaplarını içermektedir. Ayrıca Davutpaşa Mahkemesi'nde avarız sandıklarına vakfedilmiş 111 para vakfı ile Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nde avarız sandıklarına vakfedilmiş 38 para vakfı olmak üzere toplamda 149 vakfiyeden faydalanılmıştır.

1.2.1. Sandıkların İşleyişi

İncelenen muhasebe defterinde irili ufaklı 154 hesap bulunmaktadır. Sandıklardaki vakıf sayıları mahallelere göre değişmekte, bazı mahalle sandıklarında bir ya da iki vakıf bulunurken bazılarında bu sayı 10 vakfın üzerine çıkmaktadır. Hacı Hasan Mahallesi'ne kayıtlı 13 vakfın, 11'i mahalle avarızına ikisi Hatice Hatun Vakfı'na aittir.⁵⁴ 1824-1871 arasında Hacı Hamza Mahallesi avarızına vakfedilen 10 vakıf,⁵⁵ 1820-1863 yıllarında Hacı Mihrişah Hatun Mahallesi'nde yedi vakıf⁵⁶ ve 1801-1864 arası Davudpaşa Mahallesi avarızına vakfedilmiş dokuz vakıf⁵⁷ ise vakfiyelerden elde edilen örneklerden birkaçıdır.

Sandıkların gelirleri; mahalle halkının vakfettikleri vakıflardan, esnafın mahallenin ihtiyaçlarına yönelik katkılarından, vakfedilmiş tahvillerin⁵⁸ ve mülklerin kira gelirlerinden, diğer mahallelerin avarız sandıklarından ve mahalle dışında yaşayan kişilerin kurdukları vakıflardan ayrılan paylardan oluşmuştur. Ayrıca az da olsa vakıf giderlerinden arta kalan meblağların ana paraya eklenen kısımları gelirler arasında yer almıştır. Kayıtlarda, Yarhisarlı

⁵² Gürsoy, 2015, s. 90.

⁵³ BOA, Ev. Defter nr. 22207, s. 6.

⁵⁴ BOA, Ev. Defter nr. 22207, s. 6.

⁵⁵ İMŞSA., 8/95/83; İMŞSA., 8/95/85; İMŞSA., 8/95/93; İMŞSA., 8/95/60; İMŞSA., 8/95/67; İMŞSA., 8/95/69; İMŞSA., 8/95/69b; İMŞSA., 8/145/7; İMŞSA., 8/145/9b; İMŞSA., 8/145/10

⁵⁶ İMŞSA., 8/95/76; İMŞSA., 8/95/80; İMŞSA., 8/129/24; İMŞSA., 8/129/35; İMŞSA., 8/129/47; İMŞSA., 8/129/61; İMŞSA., 8/129/62

⁵⁷ İMŞSA., 8/95/49b; İMŞSA., 8/95/73; İMŞSA., 8/95/73b; İMŞSA., 8/95/75; İMŞSA., 8/95/75b; İMŞSA., 8/95/81; İMŞSA., 8/95/92; İMŞSA., 8/129/4; İMŞSA., 8/129/66

⁵⁸ Hoca Teberrük Mahallesi'nde, Firuze Hanım'ın menkul olarak 1.100 lira değerindeki tahvili mütevelliyeye vererek vakfettiği, açıklama sütununda yazmaktadır. Tahvil kazancının mahalle camisinin mühimmatına harcanması şart koşulmuştur. BOA, Ev. Defter nr. 22207, s. 8.

Muslihiddin Mahallesi'nde olduğu gibi sandığı olmayan bazı mahalleler tespit edilmiştir. Tahririn yapıldığı 1872-1873 yıllarında avarız vakfı bulunmayan bu mahallenin durumu hakkında yapılan açıklamada; hakkak esnafı sandığından Yarhisarlı Muslihiddin Mahallesi için vakfedilen meblağın, esnaf sandığı tarafından işletilip, nemasının mahallenin ihtiyaçları için kullanıldığı belirtilmiştir. Bahsedilen meblağın 25.000 kuruş olduğu ve hakkak esnafından Hurşit Ağa tarafından vakfedildiği kayıtlıdır. Aynı mahalleye Hacı Cafer Ağa Vakfı'ndan 9.000 kuruş ve Şekip Efendi Vakfı ile bir diğer hanım vakfından 4.000'er kuruş olmak üzere 17.000 kuruş daha ayrılmıştır.⁵⁹ Mahallenin ihtiyacı, hakkak esnafı sandığına vakfedilen paranın işletilmesi ile karşılanmıştır. Ayrıca şahıs vakıflarının da bir kısım gelirleri vâkıfın şartları doğrultusunda mahalle avarızlarına yönlendirilmiştir. Görüldüğü üzere, ilişkilerin birbirini tamamlayıcı özelliği ihtiyaçları yerinde tespit ederek mümkün olan çözümleri üretmesi, günlük hayatta temel hizmetlere erişimi kolaylaştıran etkenlerin başında gelmektedir. Bayındırlık, eğitim, sağlık, barınma gibi temel hizmetleri sandık giderlerinden de takip etmek mümkündür.

Sandıkların giderleri; mahallenin fukarasına, dullarına, yetimlerine, yaşlılarına, mevlut, hatim ve mukabele okutulması gibi dini hizmetlere, çeşme, tulumba, şadırvan tamiri, su temini için saka ve su yolcu ücretleri ile kırba alımına ayrılmıştır. Mahalle camisi, sıbyan mektebi ve medrese gibi hayır kurumlarının ısınma, aydınlanma, bakım-tamir masrafları ile görevli ücretleri de giderler arasındadır. Bunun dışında kullanılamayacak durumda olan eserlerin ihyasına, mahallenin ihtiyacı olan yeni hayratların yapımına, ianelere ve gerekli diğer ihtiyaçlara ayrılan paylar söz konusudur.

Muhasebe defteri genelinde ve vakfiyelerde ortak mahalle giderlerinin dışında gelenek-görenekler çerçevesinde özel günler ve aylarda yapılacak masrafların karşılanması amacıyla da çeşitli vakıflar kurulduğu tespit edilmiştir. Hacı Hasan Mahallesi'nde sadece Ramazan ayında harcanması için yıllık nema gelirleri toplamı 1.240 kuruş olan bir vakıf kayıtlıdır. Gelirden yardım edilen toplam 25 kişiye dağıtılan 1.240 kuruşun 720 kuruşu; mütevellî, müezzin, hafızlar ve tulumbacılar görev ücreti olarak verilmiş ve mahalle hayratlarının bakımında kullanılmıştır. Elde kalan 520 kuruş ise mahallenin bakıma muhtaç kadınları arasında paylaştırılmıştır.⁶⁰ Günümüzde sosyal hizmet olarak adlandırılan hizmetler, geçmişte para vakıfları ve sandıklar aracılığı ile lokal olarak tespit edilip karşılanmıştır. Yardımların sürdürülebilir kılınması ise vakıf paraların azalmaması ile ilişkilidir ki bu yüzden resmi nema oranları belirlenerek, vakıf denetim mekanizmaları oluşturulmuştur.

Denetimler, muhasebe kayıtlarının detaylı tutulmasına sebep olmuştur. Sarı Demir Mahallesi sandığında, birbiri ardına görev yapan iki mütevellînin tuttuğu 1863-1871 yıllarını kapsayan hesaplarda, mahalleye adını veren kurucu camiye ve diğer ihtiyaçlara yapılan masraflar, mütevellî Ali Efendi ve mütevellî Hafız Hamdi Efendi'nin görev sürelerine göre ikiye ayrılarak verilmiştir.⁶¹ Altı senelik ilk muhasebe dönemi hesaplarında gider olarak, Sarı Demirci Camisi'nin çatısının 1865-1870 yılları arasında yandığı ve tamiri için 1600 adet kiremitin 200 kuruşa alındığı kayıtlıdır. Devamında gereken diğer tamirat malzemelerinin fiyatları, işçi ve hammal yevmiyeleri, mahalleye alınan yeni tulumba ve musluklar, çöp için verilen para, tuzcu Hüseyin Ağa'nın borcunu ödeyemeden yeniden borçlanması, imama ve müezzine verilen ücretler gider hanesine eklenmiştir.

Muhasebe kaydının ikinci bölümünde ise mütevellî Hafız Hamdi Efendi'nin iki senelik harcamalarından görevli ücretlerinin değişmeden kaldığı ve Sarı Demirci Camisi için gereken

⁵⁹ BOA, Ev. Defter nr. 22207, s.37.

⁶⁰ Gürsoy, 2015, s. 196.

⁶¹ BOA, Ev. Defter nr. 22207

tamir masraflarının ilk muhasebe dönemindeki gibi kaydedildiği anlaşılmıştır. Yıllık 60 kuruş muhtelif ihtiyaçlara, 250 kuruş mevlut, 160 kuruş hatim, 120 kuruş fukaraya, 350 kuruş müteveliye, 200 kuruş kâtibe ve mahallenin gereken hayratlarına harcanıp arta kalan miktarın ana paraya eklenmesi şart koşulmuştur. 1471 yılında inşa edilen Sarı Demirci Camisi'nin 1870 yılında çatısının yanması ve tamiri ile bir sandık muhasebesine konu olması yapımından itibaren 400 sene boyunca hizmetlerine devam etmesinde vakıf sandıklarının sağladıkları katkıların tek muhasebe örneği ile sınırlı kalmadığını söylemek mümkündür.

Zamanında ödenemeyen borçların, yeniden yapılandırılıp vadelerinin uzatıldığı çeşitli defalar tespit edilmiştir. Ayrıca neması ödenmiş fakat ana parası ödenmemiş borçlar da görülmüştür. Turşucu Mustafa usta 1866 yılında bir yıllığına %15'den 3.000 kuruş borç almış, nemasıyla birlikte toplam 3.450 kuruşluk borcu zamanında ödeyemediği için borcunu beş yıl yedi ay uzatmıştır. Bu süreçte hesaba bileşik oran uygulanarak nema 2.800 kuruşa çıkmıştır. Tahrir yapıldığı 1873'de ise Mustafa ustanın borcunun toplam neması 3.250 kuruşu ödediği, 3000 kuruşluk ana parasını ise ödeyemediği anlaşılmıştır.⁶² Vakıf şartları doğrultusunda gerekli yerlere harcamaların yapılabilmesi için borçluların öncelikle nemaların ödenmesine dikkat ettiği düşünülmektedir.

Sandıklar da tüzel kişiler gibi hareket ederek zaman zaman borç almışlardır. Vâkıf İmameciler kethüdası Hacı Hüseyin Efendi kurduğu vakfını avarız sandığına vakfetmiş ve müteveli olarak mahalle imamı Hasan Efendiyi görevlendirmiştir. Hasan Efendi, mahalle ahalisinin nezaretinde vakfın 2.662 kuruşunu bir seneliğine %15 nema oranıyla Uzun Çarşı sandığına borç vermiştir. Açıklamalar kısmında ise “*meblağ-ı mezbûr Uzun Çarşı esnafı ma'rifetiyle istirbâh olmakda olduğu*” yazmaktadır. 1871 yılı itibarıyla Uzun Çarşı esnaf sandığı ile mahalle avarız sandığının arasındaki borç ilişkisinin varlığı ve vâkıfın imameci esnafı kethüdası olmasına rağmen vakfını mahalle avarızına vakfettiği örneklenmiştir.

Verilen borçlara karşılık vakfiyelerde geçen “*rehn-î kavî ve/veya kefil-i melî*” şartına uygun olarak genellikle kefil alınması yeterli görülse de bazen kefil ve rehin bir arada, bazen de sadece rehin istendiği tespit edilmiştir. Hacı Hasan Mahallesi'nde 11 borcun altısında kefil, üçünde rehin, ikisinde hem rehin hem de kefil alınmıştır. Kefiller; birader, zevce, kayınvalide, damat, refika gibi akrabaların yanı sıra esnaftan, mahalle sakinlerinden, borç alınan sandık mütevellilerinden ve devlet görevlilerinden seçilmiştir.⁶³ Ayrıca borçluların birbirlerine kefil oldukları durumlara da rastlanılmıştır.

Rehin olarak, ilk yıllarda verilen borç miktarına göre genellikle gayrimenkuller ve değerli ziynet eşyaları alınırken 19. yüzyılın ortalarından sonra tahviller de aynı kategoriye dahil edilmiştir. 1.000 kuruş borca karşılık “*bir bab mülkhâne*”, 1.500 kuruş borç için “*etrafi elmas yüzük ve on aded sim tarak*”, 800 kuruşun karşılığında “*bir aded gümüş yüzük*”, 100.000 kuruş mecdiyenin karşılığında da “*Üsküdar'da iki kıt'a bağçe*” rehin mal/borç ilişkisine örnektir. Tahviller de ise bir tahvil 100 kuruş hesabıyla; 50.000 kuruşluk borç karşılığında 500 adet tahvil, 13.200 kuruşluk borç için 132 adet tahvil ve 4.400 kuruşluk borç için 44 adet tahvil rehin olarak alınmıştır.⁶⁴

Tahvil, avarız vakıflarının işletim usullerinde de bey' bi'l-istiğlâl ve muâmele-i şer'iyenin yanı sıra 19. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmıştır. Hacı Hasan Mahallesi hesaplarında “*itibarî lira*” olarak kaydedilen vade sonu değeri 100.000 kuruş olan tahvillerin

⁶² BOA, Ev. Defter nr . 22207, s.39.

⁶³ “*mahalle-i mezkûrdan turşucu Mustafa Ağa, mahalle-i mezkûr muhtâr-ı evveli Hacı Ahmed Ağa, muhtâr-ı sâni ve mahallede oturan kuruyemiş tüccarı el-Hâc Ahmed Efendi*” vb. “*maliye ketebesinden mutemed Efendi, askeriyeden İsmail Efendi, defterhane ketebesinden Reha Efendi*” BOA, Ev. Defter nr . 22207.

⁶⁴ Gürsoy, 2015, s. 191.

yanına açıklaması yapılarak; tanesi 91 kuruştan 1.000 tahvilin 91.000 kuruşa alındığı kaydedilmiştir. Tahvillerin alım tarihleri belirtilmediği için artışın kaç yılda gerçekleştiği bilinmemekle beraber ilk alındığı günden itibaren %10 değer kazandığı görülmüştür.⁶⁵ Osmanlı genelinde 1871 yılı tahvil ihraçlarında yaklaşık aynı oranlar göze çarpmaktadır. Genellikle yıllık % 6 ve % 5 olan oranlar, incelenen muhasebe dönemine denk gelen 1872 senesinde % 9'a kadar çıkmıştır.⁶⁶

Avarız vakıflarının kentin hafıza mekanlarına katkılarının üst düzeyde olduğu anlaşılmıştır. 1768: 26/9/101. numaralı vakıf mahallenin avarızına vakfedilerek mahallenin kurucu camisi olan Hoca Ali Camisi'nin görevli ücretleri karşılanmıştır. 18. yüzyılın sonlarında var olan Hoca Ali Mahallesi ve Mevlana Aşki Mahallelerinin bulunduğu alan günümüzde Molla Aşki Mahallesi olarak geçmektedir ve bahsi geçen cami ibadete açıktır. 1637:26/11/26 numaralı vakıfta Molla Şeref Mescidi'ne katkıda bulunulmuştur. Fatih devri bilginlerinden Şerafettin Kırımı tarafından 16. yüzyılın başlarında yaptırılan mescide yaklaşık 100 yıl sonra avarız vakfının katkısı görülmektedir.

Bir diğer örnekte ise; Nakkaş Paşa civarında Ördek Kasap Mahallesi sakinlerinden Bal Kapanı nazırı Seyyid Hacı Ahmed, vakfını kapan için değil de ikamet ettiği Ördek Kasap Mahallesi'nin ihtiyaçları için mahalle avarızına vakfetmiştir. Caminin ve mahalledeki muslukların bakımı belirlenen miktarda karşılandıktan sonra musluklar için aniden çıkabilecek tamir giderlerinin de kalan meblağdan ödenmesi istenmiş, arta kalan paranın vakfin aslı-malına eklenmesi şart koşulmuştur.⁶⁷

Cerrah Paşa Camisi yakınlarında Ahmed Kethuda Mahallesi'nde oturan Hüseyin Bey vakfını mahallede bulunan Tozkoparan Dede kabrinde kandil yakılması için vakfederek mahalle avarızına bırakmıştır.⁶⁸ Vakfiyede ayrıca mahalle mektebinden ve camisinden söz edilmektedir. 1830 yılında varolan ve mahalleye adını veren kurucu cami Ahmed Kethüda Cami, 1533 yılında Sadrazam Has Murad Paşa'nın kethüdası Ahmed kethüda tarafından yaptırılmıştır. 1827 yılında caminin tamiri Şemi Molla'nın eşi tarafından yaptırıldığı için cami Şemi Molla Camisi olarak da anılmaktadır. Ahmed Kethüda Mahallesi'nde Cami ile karşılıklı bulunan Tozkoparan Dede kabri günümüzde Fatih İlçesi, Haseki Sultan Mahallesi sınırları içinde kalmıştır. Vakfiye bilgilerinden yola çıkılarak mahallerin zaman içinde takibini yapmak mümkündür.

İstanbul'da kurulup hizmetlerini köylere götüren vakıflar da bulunmaktadır. Zıştovi / Licana köyüne vakfedilen para vakfında sadece köy ahalisine kredi verilmesi şart koşulmuştur. 250 kuruş vakfedilmiş, nema oranı olarak %15 tespit edilmiş, kefil ve rehin isteği belirtilmemiştir. Rehin ce kefil istenmemesinde kredinin sadece köy ahalisine kullanılmasının rolü büyüktür. Vakfedilen 250 kuruş, %15 oranından her sene müteveli tarafından vakfiyede belirtilen "istirbah ve istiğlal" işletme usülleriyle nemalandırılacak yıllık kazanç 37.5 kuruş ile gereken hizmetler yapılacaktır.⁶⁹

Tablo 3, Evkaf Muhasebeciliği ve Davutpaşa Mahkemesi para vakfı kayıtları ile avarız vakfı tahrir defterinden elde edilen bilgilerden hazırlanmıştır. Bold yazılmış olanlar Evkaf

⁶⁵ BOA, Ev. Defter nr. 22207, s. 6.

⁶⁶ Faruk Yılmaz, "Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: III., İstanbul, 1999, s. 420.; BOA, Ev. Defter nr. 22207, s. 8.

⁶⁷ 1825:26/107/54b.

⁶⁸ 1830 : 8/95/88b.

⁶⁹ 1735: 26/101/47. Ayrıca para vakıflarının imparatorluğun ucra köşelerindeki köy ve kasabalarına götürdükleri hizmetler hakkında Osman Köksal'ın detaylı bir çalışmasında Gümüşhane ve çevre köylerinde kurulan 28 para vakfı incelenmiştir. Köksal, 2017, ss. 157-169.

Muhasebeciliği Mahkemesi, italik yazanlar tahrir defteri, diğerleri ise Davutpaşa Mahkemesi kayıtlarından elde edilmiştir. Her iki mahkeme kaydında bulunan mahallelerin yanında (*) işareti bulunmaktadır. Parantez içindeki sayılar ise aynı mahalle sandığına vakfedilen birden fazla vakfi göstermektedir.

Tablo 3: Mahalle Avarızlarına Vakfedilen Para Vakıflarının Katkı Sağladığı Hayratlar

Tarih	Mahalle	Eser
1830	Ahmed Kethüda	Ahmet Kethüda Cami, Tozkoparan Dede Kabri
1744-1875 (3)	Ali Fakih	İskender Çelebi ve Ali Fakih Cami, Ahmet Niyazi Tekkesi
1842	Arabacı Bayezid	Öksüzce Mescidi
1696	Atik Koca Mustafa Paşa	Ayvansaray Koca Mustafa Paşa Camisi'ne çeşme yapımı
1802-1815 (2)	Aydın Kethüda	Yayla'daki bereber dükkânı önüne tulumba, Aydın Kethüda, Mimar Acem ve Takyeci Hacı Cafer Camileri
1739	Ayasofya	Ayasofya ve İcadiye Camileri
1673	Balaban Ağa	Balaban Ağa Camisi
1860-1861 (5)	Bezirgan Hacı Hüsrev	Bezirgan Hacı Hüsrev Camisi ve çeşmesi
1806	Bursa Kara Ağa Köyü	Germencik Kara Ağa Köyü'nde Nakşibendi zaviyesi
1876	Canbaziye	Canbaziye Camisi
1706-1830 (2)	Çakır Ağa (Aksaray)*	Murat Paşa, Çakır Ağa, Tuti Latif Mescitleri, Çakır Ağa Mahallesine Çeşme, Aksaray Mektebi
1800-1824 (5)	Çerağı Hasan	Çerağı Hasan ve Feyzullah Efendi Camisi su kuyusu, tekke
1784	Çivizade	Çivizade Cami
1801-1864 (9)	Davudpaşa	Odabaşı Behruz Ağa Cami ve yakınındaki sübyan mektebi, Yavuz Mehmed Ağa Cami ve Çeşmesi, Daye Hatun-Kethüda Mustafa-Keçeci-Koruk Mahmut Çeşmeleri
1771	Debbağ Yunus	Debbağ Yunus Camisi
1605	Dizdariyye	Hasan Ağa ve Dizdariye Camisi, Çadırcılar Çarşısı avarızı
1873	Eğin Kazası Ençeti Köyü	Ençeti Köyü Çeşmesi
1826	Emin Cü	Ahmet Paşa ve Emincü Mescidi
1827	Ereğli = Sufiler Mescidi	Ereğli Camisi, Milli Tekkesi
1842	Gureba Hüseyin Ağa,	Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi Mescidi (Camcılar)
1786	Gül Cami (Aya kapıda)	Mimar Mustafa Ağa Çeşmesi
1743-1835 (2)	Hacı Evhadeddin*	Hacı Evhadeddin Tekkesi ve Koca Mustafa Paşa Tekkesi

Tarih	Mahalle	Eser
1826-1859 (6)	Hacı Evliya *	Hacı Evliya Mehmet Efendi Camisi ve mektebi
1820-1863 (7)	Hacı Hatun, Hacı Mihrişah Hatun	Hacı Hatun Mahallesi Camisi, Hacı Evliya Mektebi, Üsküdar İstavroz Köyü mektebi
1752	Hacı Hasanzade	Zal Paşa Çeşmesi su yolları
1824-1871 (10)	Hacı Hamza	Hacı Hamza ve Fevziye Camisi ile Tekkesi, Evhadeddin Dergâhı
1854	Hacı Hüseyin (Samatya)	Hacı Hüseyin Cami
1796	Hacı İlyas	Hacı İlyas Cami Mahallesi
1871	<i>Halil Attar</i>	<i>Halil Attar Cami</i>
1870	Hamam-ı Muhiddin	Kadı Sadi Mescidi ve Tekkesi
1820	<i>Haydar Paşa</i>	<i>Haydar Paşa Cami</i>
1793	Hobyar	Avarız vergisi
1768	Hoca Ali	Hoca Ali Camisi
1829-1832 (2)	Kasap İlyas	Kasap İlyas Camisi
1876-1889 (2)	Katip Müslihiddin	Katip Musluhittin Camisi
1866	Kazgani Sadi	Kazgani Sadi Camisi
1658	Kepekçi İshak	Kepekçi İshak Mahallesi Mescidi
1874	Keyci Hatun	Keyci Hatun Camisi
1844-1870 (4)	Koca Mustafa Paşa	Koca Mustafa Paşa Mektebi, Avrad Pazarı tulumbası, Koca Mustafa Paşa Camisi, Tekkesi ve bahçesindeki sebil
1632	Koğacı Dede	Koğacı Dede Camisi
1795	Koruk Mahmud	Mahalle çeşmesi, ma-i leziz vakfı, Behruz Ağa C. ve mektebi
1820-1847 (2)	Kürkçü Hacı Hüseyin	Kürkçü Hüseyin ve Hacı İlyas Mescidi, Fatih Sultan Mehmed Camisi, Yedikule Kapısı bitişiğinde çeşme
1751	Meddas	Meddas Mescidi ve mahalle kaldırımı
1896	Mercan Ağa	Bayburt'ta kütüphane, Fatma Sultan Cami ve tekkesi
1827	Mirahor	Mirahor Mahallesi Camisi, Camiye halı
1842-1854 (2)	Molla Gürani -Kilise Cami	Molla Gürani Camisi
1637	Molla Şeref	Molla Şeref Mescidi
1649	Sufiler, Sofular	Bıçakçı Alaaddin Mescidi, Molla Hüsrev Cami
1842-1873 (3)	Oruç Gazi	Oruçgazi Mahallesi Mescidi
1825-1851 (4)	Ördek Kasap*	Ördek Kasap Camisi, çeşmeleri ve su yolları
1858-1868 (3)	Sancakdar Hayrettin	Sancakdar Hayrettin, Çınar ve Çerağı Hasan Camileri, Kırkçeşme'deki çeşme ve tulumba, Sancakdar Hayreddin Mahallesi Mektebi

Tarih	Mahalle	Eser
1871	Saraççı İshak	Saraççı İshak Cami ve çeşme
1788-1797 (2)	Sarı Musa	Sarı Musa cami, çeşme ve ma-i leziz vakfi, su tulumbası
1699	Seyyid Halife	Demir Mescidi ve Demir Muallimhanesi, Seyyid Halife Mes.
1811-1874 (2)	Uzun Yusuf	Hüsameddin Efendi Camisi, Alyanak Dergahı
1833	Şehremini	Behruz Ağa Mektebi
1731	Tercüman Yunus Bey	Malkoç Efendi Çeşmesi, Tevki Cafer Efendi Mah. musluk
1773	Yavuzer Sinan Bey	Bulgurlu Köyü'nde Timurhan Çeşmesi
1735	Ziştovi Köyü	Ziştovi Camisi

Kaynak: Davutpaşa ve Evkaf Muhasebeciği Mahkemesi para vakfı vakfiyeleri ile BOA, Ev. Defter nr. 22207.

Sonuç

Para vakfı vakfiyeleri ve muhasebe defterlerinin incelenmesiyle; yardımlaşma sandıklarının sosyo-ekonomik hayatta aniden çıkabilecek olumsuzluklara karşı önlem olarak kuruldukları tespit edilerek ölüm, hastalık, sakatlık gibi durumlarda ailenin bakımı ve nesillerin devamını sağlamanın yanısıra gerekli vergi ödemelerini karşılayabilmek için ortak fonlar oluşturdukları örneklenmiştir. Mal ve hizmet fiyatları, ekonomik enstrümanlar, nema oranları, verilen krediler, devletin aldığı ianeler, esnaf birliklerinin kümelenedikleri ve taşındıkları yeni yerler, çarşı-pazarların işleyişi, satış-kiralama usulleri, kira bedelleri gibi günlük hayatın işleyişi hakkında çeşitli bilgiler elde edilmiştir. Dahası söz konusu bulgular, mimarî yapıların sürdürülebilirliği üzerinden değerlendirilmiştir. Bu kapsamda vakıfların katkı sağladığı günlük yaşantıda sıklıkla kullanılan hayratların listesi oluşturulmuştur.

Sandıkların amaçlarını gerçekleştirmeleri ve sonraki yıllarda hizmetlerine devam etmeleri vakıf işletmelerinin iyi yönetilip yönetilemediği ile alakalıdır. Bu aşamada, her sandıkta birden fazla vakfın bulunduğu, vakıfların hesaplarının ayrı ayrı tutulduğu, denetimlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Her ne kadar kendi içinde bir düzenleri olsa da yardımlaşma sandıklarının tamamen kendi içlerine kapalı olmadığı, birbirleriyle ve diğer zümrelerin yardımlaşma sandıklarıyla ilişkide buldukları anlaşılmıştır. Bu ilişkilerde toplumun her kesiminden ve her dinden Osmanlı tebaasına mensup kişilerin; sandık sermayelerinin oluşturulması esnasında kurulan vakıflarda, mütevelli seçiminde, nâzırlık görevinde, alınan borçlarda, kefil istenmesi gibi durumlarda katkıları söz konusudur. Bunlara ilaveten hayrat olarak bilinen hafıza mekanlarının sürdürülebilir kılınmasında sandık gelirleri gerektiğinde diğer sandıkların etki alanları içerisindeki yapılara yönlendirilmiştir.

Para vakıfları belgelerinde nema oranları ve vakfedilen meblağlar dışında araştırılmaya muhtaç birçok konu bulunduğu görülmektedir. Bunlardan biri de para vakıfları-günlük hayat-kentleşme ilişkisidir. Kaynak çeşitliliğine gidilerek muhasebe verilerinden, vakfiyelerden, anlaşmazlık hüccetlerinden günlük hayatı takip edebilecek çalışmalara gerek vardır. Belge çeşitliliğinin yanı sıra dönem kısıtlaması yapılmadan kentin eski dokusunu nasıl koruduğu hafıza mekanlarının süreç içinde incelenmesi ile mümkündür. Bu aşamada iktisat tarihi, kent tarihi, coğrafya, mimarlık gibi disiplinlerarası çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Arşiv Belgeleri

- (İMŞSA), İstanbul Müftüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi, Davutpaşa Mahkemesi Defter no: 95, 129, 145, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi Defter no: 3, 9, 11, 16, 18, 22, 24, 27, 30, 31, 32, 35, 53, 58, 60, 62, 66, 68, 72, 73, 79, 97, 101, 102, 104, 107, 108.
- (BOA. Ev. Defteri) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Defteri no: 10730, 12167, 22207, 22632, 24185.

Kaynakça

- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri*, Eren Yayınları, İstanbul, 1996.
- Al, Hüseyin, “*Ondokuzuncu Yüzyılda Ülke Riski, Finans Politik, İngiliz Tahvil Sahipleri ve Babıâli*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Aydın, M. Akif, “Eyüp Şeriyeye Sicillerinden 184,185 ve 188 nolu Defterlerin Hukuki Tahlili”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, hz. Tülay Artan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXXXI, S. 1-4, İstanbul, 1985, ss. 39-46.
- Berki, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1966.
- Çelikbağ, Semanur & Ekinci Aynur Atmaca Can, “Osmanlı Şehrinin Araştırılmasında Bir Kaynak: Vakfiyeler”, *Kent Akademisi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 29/1, İlkbahar 2017, ss. 48-74.
- Çiftçi, Cafer, “Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 29, Yıl 8, 2006, ss. 51-69.
- Çöteli, Methiye Gül, “Vakfiyelere Göre Ticaret Yapılarına Dair Kentsel Bilginin Mekâna İndirgenmesi”, *Belleten*, Cilt: LXXXII, TTK, S. 293., Ankara, 2018, ss.185-210.
- Ekinci Çelikbağ, Semanur & Can, Aynur Atmaca, “Osmanlı Şehrinin Araştırılmasında Bir Kaynak: Vakfiyeler”, *Kent Akademisi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 29/1, İlkbahar 2017, ss. 48-74.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XI, S. 1-4, İstanbul, Ekim 1949-Temmuz 1950, ss.1-354.
- Güran, Tevfik, *İktisat Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gürsoy, Çiğdem “The Financial Analysis of the Ottoman Cash Waqfs”, *Global Approaches in Financial Economics, Banking, and Finance*, edited by Hasan Dinçer, Ümit Hacıoğlu and Serhat Yüksel, Springer, 2018, ss. 389-413.
- Gürsoy, Çiğdem, “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, *Belleten*, TTK, S. 290. Ankara, Nisan 2017, ss.159-190.

- Gürsoy, Çiğdem, “Osmanlı’da Para Vakıflarının İşleyişi Ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.
- İpşirli, Mehmet, “Avarız Vakfı”, *TDVİA.*, Cilt: IV, İstanbul, 1991, s. 109.
- Kala, Ahmet, *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I., İstanbul Külliyyatı VII.*, İstanbul, İBŞB. İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.
- Kavak, Nuri, “Kırım Hanlığı Şer’iyye Siciller’inde Yer Alan Avarız ve Para Vakıfları Üzerine”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10(1), 2009, ss. 273-287.
- Kıvrım, İsmail, “Osmanlı Döneminde Gümüşhane ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları”, *Journal of History Studies*, Volume 2 Issue 3, 2010, ss. 231- 243.
- Köksal Osman, “Mütevazi Mütevekkil Bir Anadolu Köylüsünün Cumhuriyet’le Yaşta Nukud-Çeşme Vakfı ve Vakfiyesi”, *Journal of History Studies*, Volume 9 Issue 2, 2017, ss. 157-169.
- Özdeğer, Mehtap, “XVI. Yüzyılda Pınarhisar Kazası Ve Vakıfları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 208., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2014, ss. 39-80.
- Özdemir, Rıfat, “Ankara Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakfının Kredi Kaynağı Açısından Önemi (1785-1802)” *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul, 1990. ss. 733- 750.
- Sahillioğlu, Halil, “Avarız”, *TDVİA.*, Cilt: IV., İstanbul 1991, ss. 108-109.
- Yılmaz, Faruk, “Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: III., İstanbul, 1999, ss. 415-430.